

Kirkollinen itseymmärrys ja paikalliskirkkojen yhteydet Kreetan yleisortodoksisen synodin asiakirjoissa

SYNODIN TAUSTALLA UUDET PAIKALLISKIRKOT JA AJANKOHTAISET HAASTEET

Kreetalla kesäkuussa 2016 kokoontunut yleisortodoksinen synodi oli historiallinen tapahtuma, sillä samanlaista ortodoksisten kirkkojen yhteistä kokousta ei ole toteutettu vuosisatoihin. Ortodoksisen kirkon korkein päättävä elin on ekumeeninen kirkolliskokous, joka kokoontui edellisen kerran Konstantinopolissa vuonna 787. Vaikka Kreetan synodin asialistaan sisältyi kysymyksiä, jotka kuuluvat ekumeenisen kirkolliskokouksen käsiteltäviksi,¹ kokous ei selkeästi edustanut mitään kanonisessa perinteessä tunnettua synodaalista hallintoelintä.² Kyse on uudenlaisesta yhteyden muodosta, jonka institutionaalinen merkitys ja kanoninen sitovuus eivät rakennu ortodoksisen traditiossa vakiintuneitten muotojen varaan.

Kreetan synodin ensisijaiseksi ja toteutuneeksi tavoitteeksi todettiin ortodoksisen kirkon ykseyden julistaminen.³ Synodi katsoi palvelleensa ortodoksisen kirkon asemoitumista nykymaailmassa, jossa tarvitaan dialogia sekulaarin maailman ja tieteen

kanssa sekä liittymistä keskusteluun eettisistä ja eksistentiaalisista kysymyksistä.⁴

Ortodoksisessa kirkossa on 1900-luvun alusta koettu laajasti tarvetta yleisortodoksisen synodin järjestämiseksi. Tarve liittyi paikalliskirkkojen muuttuneisiin oloihin ja keskinäisiin suhteisiin. Balkanin maiden kansallisen ja kirkollisen identiteetin vahvistuttua 1800-luvulla Kreikan, Serbian, Romanian ja Bulgarian kirkot julistautuivat autokefaalisiksi eli hallinnoltaan itsenäisiksi kirkoiksi. Tämä merkitsi irtaantumista Konstantinopolin patriarkaatin hallinnosta.⁵ Paikalliskirkkojen määrä kasvoi myös 1900-luvulla, kun Puolan ja Albanian kirkot sekä Tsekin ja Slovakian kirkko järjestäytyivät autokefaalisiksi kirkoiksi.⁶ Seurauksena oli ortodoksisen kirkkomaantieteen radikaali pirstoutuminen pienemmiksi yksiköiksi.

Vaikka uusien kirkkojen asema on nykyisin yleisortodoksisesti tunnustettu, on epäselvää, millaiset toimintaperiaatteet sitovat kirkkoja niiden virallisten jurisdiktioiden ulkopuolella. Ortodoksien muutto Länsi-Eurooppaan ja Amerikan mantereelle on aiheuttanut haasteita hallinnollisten alueiden

muodostamisessa. Niin kutsuttua ortodoksista diasporaa eli paikalliskirkkojen kirkollisen rakenteen ulottamista määriteltyjen alueitten ulkopuolelle on vaikea perustella kirkko-opillisesti ja kanonisesti.⁷

Ekumeeninen patriarkaatti oli jo 1800-luvun lopulla esittänyt, että tarvitaan ekumeeninen synodi ratkaisemaan muuttuneen tilanteen synnyttämiä kysymyksiä. Vuonna 1926 se lähetti paikalliskirkkojen johtajille kutsun osallistua yleisortodoksisen synodin valmistelutyöhön. Muodollinen valmistelutyö käynnistyi varsinaisesti kuitenkin vasta vuonna 1961.⁸ Kymmenkohtainen asialista vahvistettiin vuonna 1976 seuraavasti: 1) ortodoksinen diaspora, 2) autokefalia ja sen myöntämisen perusteet, 3) autonomia ja sen myöntämisen edellytykset, 4) diptyykit eli paikalliskirkkojen arvojärjestykseen perustuvat kirkkosuhteitten hoitamisen periaatteet, 5) yhteinen kalenteri, 6) avioliiton esteet, 7) paastomääräykset, 8) ortodoksisten kirkkojen suhteet muuhun kristilliseen maailmaan, 9) ortodoksisuus ja ekumeeninen liike, 10) ortodoksisten paikalliskirkkojen pyrkimykset muun muassa kristillisten ideaalien ja rakkauten edistämiseksi sekä syrjinnän kitkemiseksi.⁹ Valmistelutyö eteni 1980-luvulla yhteisymmärryksen kahdeksan kohdan osalta. Kiistaa aiheuttivat autokefalia ja diptyykit, joiden osalta ei saavutettu yhteistä näkemystä.¹⁰ Tieto synodin järjestämisestä saatiin viimein maaliskuussa 2014, kun paikalliskirkkojen johtajat ilmoittivat, että se voidaan järjestää kesäkuussa 2016. Asialistalla olisivat kahdeksan valmisteluissa edennyttä asiakohtaa.¹¹

1800-luvulla alkanut kehitys osoittaa Kreetan synodiin liittyneen toiveen, että se palvelisi paikalliskirkkojen järjestämistä ja yhteyksien vahvistamista nykypäivän globaalissa maailmassa. Ortodoksista kirkkoa on arvosteltu siitä, ettei se kykene muiden kirkkojen kanssa ekumeeniseen yhteistyöhön. Tilanne on osaltaan seurausta ortodoksisen kirkon sisäisen yksimielisyyden puutteesta.¹² Nykypäivän haaste onkin paikalliskirkkojen yhteisen toimintaohjelman hyväksyminen.¹³ Synodin valmistelun edetessä esiin nousi ongelmia, jotka osoittavat, että ortodoksisen kirkon väitetty tai koettu yhtenäisyys on uhattuna. Keskustelua herätti muun muassa päätöksentekomalli, jota osa kirkoista piti epätasa-

arvoisena.¹⁴ Suurinta jännitettä synnyttivät kirkkosuhteet. Moskovan ja Konstantinopolin patriarkaattien välillä on 1900-luvun alkuvuosikymmenistä asti käyty arvovaltakiistelyä johtavan kirkon asemasta. Kiistaa aiheuttaa tulkinta primaatista: kuka käyttää korkeinta valtaa ortodoksisessa kirkossa ja millä

- 1 Synodi käsitteli mm. koko kirkkoa koskevia hallinnollisia kysymyksiä ja paikalliskirkkojen järjestystä. Nämä asiat kuuluvat perinteisesti ekumeenisen kirkolliskokouksen tehtäviin. Rodopoulos 2007, 137.
- 2 Arkkiepiispa Leo luonnehti edeltä käsin, että kyse on yleisortodoksisesta synodista eikä koko kristillistä maailmaa sitovasta ekumeenisesta kirkolliskokouksesta. ”Ortodoksinen maailma on hyvällä tiellä” 2014. Ks. myös Gavrilyuk 2016; Hovorun 2014; ”Kohti synodia” 2015. Ortodoksisen kirkon synodaalisista hallintoelimistä tarkemmin Rodopoulos 2007, 138–143.
- 3 ”The key priority of the Council was to proclaim the unity of the Orthodox Church.” M1.
- 4 Näiltä osin synodin asiakirjoista keskeisimpiä ovat E, M ja W. Niiden perusteella ortodoksinen kirkko ei halua olla sivustaseuraaja, kun ratkaistaan ihmiskuntaa koskevia polttavia kysymyksiä (mm. globalisaatio, muuttoliike, fundamentalismi, sekularisaatio, ateismi, perheinstituution murros ja bioteknologia). Asiakirjoissa kuvattua asennoitumista voi luonnehtia protektionistiseksi, sillä monia ajankohtaisia kysymyksiä pidetään niissä uhkana kirkolle. Asiakirjoissa ongelmat vain nimetään ilman, että niissä esitetään keinoja luovan ja keskinäistä ymmärrystä rakentavan dialogin edistämiseksi kirkon ja maailman välille. Ongelmallisena voidaan pitää sitä, että keskeinen jakolinja näyttää noudattavan kirkon ulkorajoja: kirkko edustaa koherentisti omanlaistaan todellisuutta, jonka ulkopuolelle yhteiskunnallinen eettinen keskustelu ja ihmisyyden ongelmat sijoittuvat. Synodin bioeettisen kontribuution vaatimattomuudesta ks. Morariu 2016.
- 5 1800-luvulla itsenäistyneistä paikalliskirkoista ks. McGuckin 2008, 61–70.
- 6 Näistä kirkoista tarkemmin ks. McGuckin 2008, 71–73.
- 7 Ortodoksisen diasporan määrittelystä ks. Hämmerli 2010, 97, 100–104; Vlaicu 2017, 121–124.
- 8 Hovorun 2017, 48–49; Ionita 2014, 2–17, 38–43.
- 9 Ionita 2014, 147.
- 10 Ionita 2014, 79–92; Kuźma 2017, 30. Autokefaliaa koskevasta valmistelusta ks. Borkowski 2016.
- 11 Genevestä Kreetalle 2016; Hovorun 2014. Kokous oli alun perin tarkoitettu järjestettäväksi Istanbulissa. Moskovan patriarkaatin edustajat kuitenkin katsoivat, että Turkin ja Venäjän kiristyneiden välien takia heillä ei ollut edellytyksiä osallistua Turkissa järjestettävään kokoukseen. Vuoden 2016 alussa synodin uudeksi paikaksi valikoitui Kreetta. ”Synodi kokoontuu Kreetalla” 2016.
- 12 Jännitteistä suhteista ekumeniaan ks. Hintikka 2010, 168–173.
- 13 Ks. ”Kanoninen uskollisuus” 2015.
- 14 Hovorun 2014; Perşa 2017a.

edellytyksillä¹⁵ Moskovan ja Konstantinopolin välejä on hiertänyt myös Ukrainan kirkollisten olojen järjestäminen, jota Venäjän sotatoimet alueella ovat vaikeuttaneet.¹⁶ Erimielisyyttä on lisäksi Tsekin ja Slovakian kirkon kanonisen tilanteen tunnustamisesta.¹⁷ Vuodesta 1997 vallinnut kiista Qatarin alueen kirkollisesta hallinnasta puolestaan kiristää Antiokian ja Jerusalemin patriarkaattien välejä.¹⁸

Kesäkuun 2016 alussa saatiin tieto, että Antioikian, Bulgarian, Georgian ja Venäjän patriarkaattit jättäytyvät pois synodista. Kärkkäimmin synodia arvosteli Moskovan patriarkaatti, jonka mukaan kokous ei täytä yleisortodoksisen kokouksen tunnusmerkkejä.¹⁹ Synodi kokoontui Kreetalla 18.–27. kesäkuuta 2016. Viiden paikalliskirkon poisjäänti heikensi sen arvovaltaa.²⁰

TEHTÄVÄNASETTELU JA LÄHTEET

Tarkastelen Kreetan synodin dokumentteja ortodoksisen kirkon ekklesiologian, kanonisen järjestyksen ja paikalliskirkkojen suhteiden sekä ekumeenisten yhteyksien näkökulmasta. Tehtävänäni on selvittää, miten asiakirjoissa esitetty kirkko-oppi rakentaa ortodoksisten paikalliskirkkojen välisiä yhteyksiä sekä suhdetta muihin kirkkoihin. Tehtävän toteuttaminen edellyttää vastaamista seuraaviin kysymyksiin: Millainen ortodoksista kirkkoa määrittävä ekklesiologinen perusta ja kanoninen järjestys synodin asiakirjoissa ilmaistaan? Miten synodi asemoi ortodoksista kirkkoa ekumeenisesti? Mikä on ekklesiologinen ja kanoninen peruste paikalliskirkkojen toiminnalle diasporassa?

Kysymyksenasettelun viitekehystenä on yhtäältä ortodoksisen ekklesiologian perusmalli ja toisaalta kirkossa nykyisin vallitseva jännitteinen asennoituminen ekumeniaan. Ortodoksinen ekklesiologia voidaan kiteyttää viiteen kohtaan:

1. Perustana on käsitys yhdestä kirkosta, jota ortodoksinen kirkko täydesti ilmentää.²¹
2. Yksi kirkko muodostuu toistensa kanssa kommuuniossa olevista paikalliskirkoista.²²
3. Yksimielisyys ja yhteys opissa, kanonisessa perinteessä, virassa ja muissa sakramenteissa sekä synodaalisessa ja piispallisessa hallintorakenteessa koetaan luovuttamattomiksi

paikalliskirkkojen kommuunion ja kirkon ykseyden kannalta.²³

4. 1900-luvulla on painottunut eukaristisen ekklesiologia, jonka mukaan eukaristia on paikallisesti kirkon ykseyden ja täyteen ilmaus. Myös paikalliskirkkojen keskinäinen yhteys todentuu syvimmillään eukaristiasa.²⁴
5. Jokaisella paikalliskirkolla on yleisortodoksisesti tunnustettu kanoninen jurisdiktionsa.²⁵

Ortodoksisen kirkon ekumeeninen positio on sisäänkirjoitettu näiden ekklesiologisten perusteiden ensimmäiseen kohtaan: suhdetta toisiin kirkkoihin määrittää itseymmärrys ortodoksisesta kirkosta autenttisenä Kristuksen kirkkona. Kriittinen ja jopa kielteinen asennoituminen ekumeniaan kohtaan on voimistunut ortodoksisessa kirkossa 1990-luvulta alkaen. Ortodoksisten kirkkojen osallistumista Kirkkojen maailmanneuvoston (KMN) toimintaan pohtinut erityiskomissio (1998–2006) kiteytti ekumeenisen ongelman kysyessään ”onko ortodoksisessa ekklesiologiassa tilaa toisille kirkkoille”.²⁶ Ortodoksisten kirkkojen suhde ekumeniaan on ambivalentti. Samalla kun se on mukana ekumeenisessa liikkeessä, se jatkuvasti arvioi kriittisesti ekumenian velvoitetta ja oikeutusta. Ääripäinä on yhtäältä pyrkimys suhteuttaa ortodoksisuus osaksi vallitsevaa kristinuskon moninaisuutta, toisaalta ymmärrys muiden kristittyjen paluusta ortodoksisen kirkon yhteyteen ekumenian päämääränä. Erot ekumeniaan asennoitumisessa heijastuvat sekä suhteisiin toisten kirkkojen kanssa että kiristävät ortodoksisen kirkon sisäisiä suhteita.²⁷

Ortodoksisen ekklesiologian lähtökohdat ja ekumeniaan asennoitumisen jännitteisyys ohjaavat lähdeaineiston edustaman kirkkokäsityksen, kanonisten periaatteiden ja kirkkosuhteiden analyysiani. Synodin päätöksistä on toistaiseksi esitetty joitakin arvioita, joita nostan keskusteluun analyysissäni.²⁸

Lähdeaineisto muodostuu ekklesiologian, kanonisen järjestyksen ja ekumenian kannalta keskeisistä Kreetan yleisortodoksisen synodin virallisten asiakirjojen englanninkielisistä teksteistä. Ne on julkaistu Konstantinopolin ekumeenisen patriarkaatin sivuilla.²⁹ Päälähteitä on kuusi: 1) ensyklika

eli synodin kiertokirje (E), jossa synodi asemoi ortodoksisen kirkon ajankohtaiseen haasteelliseen globaaliin tilanteeseen; 2) synodin viesti maailmalle (M); 3) ortodoksisen kirkon ajankohtaista todistusta käsittelevä asiakirja (W); 4) ekumeniaan asennoitumista koskeva asiakirja (R); 5) diasporan olojen järjestämiseen tähtäävä ohjeistus (D) sekä 6) selvitys autonomian eli itsehallinnon myöntämisen edellytyksistä (A).³⁰

ORTODOKSINEN KIRKKO ON TOSI KIRKKO

Kreetan synodin yleisortodoksinen eetos ilmenee synodin luonnehdinnassa itsestään ortodoksisen kirkon äänenä ja ortodoksisen uskon autenttisena todistajana.³¹ Synodi katsoo, että maailmanlaaja ortodoksinen kirkko on sen tuottamien asiakirjojen auktori.

Ortodoksista kirkkoa kuvataan kahdella tasolla: ekklesiologisesti määritellään sen olemus ja kanonisesti sen rakenne. Olemuksen määrittely kiteytyy Nikean-Konstantinopolin uskontunnustuksen määreisiin kirkosta yhtenä, pyhänä, katolisena ja apostolisena. Epiteettien opillista merkitystä ei avata seikkaperäisesti, vaan esitys jää keskeisten määreitten toteamisen tasolle. Selväksi kuitenkin käy, että ortodoksinen kirkko samastaa itsensä uskontunnustuksessa määriteltyyn kirkkoon.³² Synodin kirkkopopin lähtökohta on, että ortodoksinen kirkko on yhtä kuin Kirkko.³³ Asiakirjoissa toistuva ytimekäs ”the Church” viittaa ortodoksiseen kirkkoon juuri tässä merkityksessä. Samoin käytetään ilmauksia

15 Konstantinopolin patriarkaatti on 1900-luvun alussa ottanut näkyvän roolin ortodoksisen kirkon sisäisten asioiden edistämisessä ja johtavana patriarkaattina. Ekumeenisen patriarkaatin tulkinnaassa sen asema johtavana kirkkona perustuu kanoniseen järjestykseen, jolloin aseman kiistäminen merkitsee vieraantumista kirkon aidosta perinteestä. Ks. Maximos 1976, 20–22, 311–131. Moskova on kritisoinut Konstantinopolin uutta primaatitulkintaa, jossa ekumeeninen patriarkka olisi *primus sine paribus* eli ensimmäinen vailla vertaisia. Konstantinopoli perustaa tulkinnan ajankohtaiseen tarpeeseen saada ortodoksiselle kirkolle tunnustettu puhemies, mutta Moskova pitää sitä ortodoksiselle perinteelle vieraana. Metso 2015, 52–54.

16 Gavriilyuk 2016; Hovorun 2014; Leustean 2015; Pentin 2014.
17 ”Synodi kokoontuu Kreetalla” 2016; Hovorun 2014.
18 ”Kohti synodia” 2015.
19 Kovalevic 2016; ”Synod Rejects Pan-Orthodox Status” 2016; Heller 2017, 291–293. Dyner & Kościński (2016) tuovat kiinnostavasti esille Venäjän kirkon taholta osoitetun kritiikin kytkökset kirkkopolitiikkaan ja Venäjän valtiolliseen politiikkaan. Heidän mukaansa Venäjän kirkko vaikutti muiden poisjääneiden kirkkojen päätöksiin olla osallistumatta synodiin.
20 Samoin toteaa myös Kuźma 2017, 38.
21 McGuckin 2008, 238.
22 Grdzeliidze 2014, 106; McGuckin 2008, 255.
23 Grdzeliidze 2014, 104–105; Meyendorff 1996, 193–194; Steenberg 2008, 125–126.
24 Grdzeliidze 2014, 103–104; Maximos 1976, 25–42; Meyendorff 1996, 192–193; Steenberg 2008, 124.
25 Alfeyev 2011, 325–332.
26 ”Final Report of the Special Commission” 2006, B III, §16.
27 Ortodoksisen kirkon piirissä nykyisin esiintyvät monet arviot ekumeniasta ja sen merkityksestä sekä ekumeeniseen liikkeeseen osallistumisen historia tulevat monipuolisesti esille kattavassa kokoelmassa *Orthodox Handbook on Ecumenism* (2014, etenkin sivut 1–165). Ks. myös Heller 2017, 298. Belopopsky (2004) erittelee Itä-Euroopan ortodoksisten kirkkojen ekumenian vastaisuutta vahvistaneeksi päätöksiksi pyrkimyksen oman identiteetin vahvistamiseen sosialismin romahtamisen jälkeen. Ortodoksista identiteettiä on tuettu rakentamalla uusia viholliskuvia (ksenofobia) ja torjumalla ei-ortodoksisten kirkkojen oikeutus toimia ”ortodoksisella maaperällä”. Samalla nationalismi on voimistunut kirkon sisällä, ja kirkot ovat tavoitelleet poliittista vaikutusvaltaa.
28 Synodin synnyttämistä ensireaktioista ja siihen kohdistuvista alustavista arvioista ks. Perša 2017a, 40–43.
29 Viralliset käännökset löytyvät myös kreikkaksi, ranskaksi ja venäjäksi. Tekstien suomennokset ovat luettavissa Suomen ortodoksisen kirkon nettisivuilla (www.ort.fi). Suomennokset ovat kuitenkin paikoin epätarkkoja ja tulkitsevia.
30 Kaksi muuta synodin dokumenttia, avioliittoasiakirja (S) ja paastosääntöjä käsittelevä asiakirja (F), ovat sekundäärilähteitä, joihin viitataan vain tarvittaessa.
31 E käsittelee ortodoksisen kirkon todistusta ja tehtävää maailmassa, mutta siinä ei ole eksplisiittisesti ilmaistu, kenelle viesti on osoitettu. Kohderyhmänä näyttävät olevan niin ortodoksit kuin nekin, jotka eivät elä ortodoksisen kirkon yhteydessä. E näyttäisi siis olevan osoitettu koko maailmalle.
32 Kreetan synodi on ”the Holy and Great Council of the one, holy, catholic and apostolic Church.” E johdanto. Ortodoksinen kirkko ” – constitutes the authentic continuation of the one, holy, catholic and apostolic Church.” E 2.
33 ”The Orthodox Church, faithful to the unanimous Apostolic Tradition and her sacramental experience, is the authentic continuation of the one Holy Catholic and Apostolic Church as confessed in the Creed and confirmed by the teaching of the Church Fathers.” M1.

“the Orthodox Church”³⁴ ja “the Orthodox Catholic Church”³⁵

Kirkkoa kuvailevina ilmaisuina esiintyvät myös ”the Church of Councils”³⁶ ja ”the Church of Christ”/ ”the Church as the body of Christ”.³⁷ Näillä ortodoksinen kirkko määritellään ekumeenisten kirkolliskousten opilliseen ja kanoniseen perinteeseen pitäytyväksi. Ekumeeniset konsiilit ovat kirkon opillisen ykseyden perustus.³⁸ Konsiilien kanoninen merkitys liittyy sekä kirkon rakenteessa korostuvaan konsiliaarisuuteen että ortodoksinen kirkon historialliseen jatkumoon ja siinä todentuvaan synodaaliseen hallintomalliin.³⁹

Lisäksi synodin käsitteistö identifioi ortodoksinen kirkon Uuden testamentin teksteissä ja apostolisissa ilmauksissa kuvatuksi yhteisöksi. Uusitamentillisten kuvausten (esim. Matt. 26:26; Mark. 14:22; Luuk. 22:19; Ef. 1:23; 1. Kor. 10:16–17; 11:23–29; Room. 12:1) tulkinnassa korostuu kirkon soteriologinen ja sakramentaalinen luonne: Kristuksen ruumiina kirkko on yhteisö, jonka pyhittävään elämään osallistuminen todentuu sakramenttiyhteydessä. Viittauksilla liturgiaan ja siinä toimitettavaan eukaristiaan synodi eksplikoi eukaristisen kirkkokäsityksen.⁴⁰ Eukaristia on mysteeri, joka konkretisoi osallisuuden kirkon sakramentaalisuudesta.⁴¹ Kirkon sakramentaalisuuden perusteella ortodoksinen kirkko konstituoit Kristuksen elävän läsnäolon maailmassa.⁴² Eukaristian keskeisyyttä korostaa toteamus, että myös kirkon kanoninen järjestys ilmenee eukaristisena yhteytenä.⁴³

Synodin mukaan ortodoksinen kirkko on apostolisen ja patristisen perinteen uskollinen edustaja.⁴⁴ Ekklesiologisen itseymmärryksen ytimessä on sitoutuminen tradition ” – in strict conformity with the apostolic precepts, the synodal canons, and the patristic tradition as a whole – ”.⁴⁵ Kristillinen usko ja elämä näyttävät toteutuvan autenttisin ainoastaan ortodoksinen kirkon tulkitsemalla tavalla. Kuvaava on Bosseyn ekumeenisen instituutin dekaanin Dagmar Hellerin luonnehdinta, että synodin ekumeeninen asiakirja (R) henkii ajatusta ortodoksisuuden yliveritaisuudesta.⁴⁶

Synodin kirkko-oppi edustaa perusteiltaan ortodoksiselle ekklesiologialle luonteenomaisia käsityksiä yhdestä kirkosta paikalliskirkkojen kom-

muuniona, jonka keskeinen ilmentäjä on eukaristia. Kirkon ykseys rakentuu lisäksi tradition välittämän ja varjeleman uskon perustalle. Synodin ekklesiologiassa painottuu kirkon fundamentteihin sitoutuminen, jolloin ortodoksinen kirkko-opin paikallisen yksikön eli autokefaalisen paikalliskirkon elinpiirin suvereniteetti jää kuvauksessa syrjään.⁴⁷ Synodia onkin luonnehdittu dogmaattisissa ja kanonisissa päätöksissään konservatiiviseksi.⁴⁸

TOSI KIRKKO JA MUUT KIRKOT

Synodin teksteissä esiintyvä ilmaisu ”our most holy Orthodox Church” (myös muodossa ”our Church” ja ”our most holy Church”)⁴⁹ korostaa osallisuutta ja affektiivista suhdetta kirkkoon. Omistusmuodon käyttäminen konkretisoi kysymyksen ortodoksinen kirkon suhteesta muuhun kristilliseen maailmaan: jos ortodoksinen kirkko todellisenä kirkkona on vain ”meidän ortodoksien” kirkko, mitä ovat ”toisten” kirkot?

Synodi peilaa ortodoksinen ekklesiologian ja kanonisen järjestyksen merkitystä ekumeenista ja monien tunnustusten todellisuutta vasten. Silloin käy ilmi, että ortodoksinen kirkon täyteys on ainutlaatuista ja eksklusiivista: yksin ortodoksinen kirkko on todellinen kirkko, jonka uskosta muut kirkot ja tunnukset ovat vieraantuneet.⁵⁰ Kirkon ykseys on luonteeltaan ontologista, eikä kristillisten kirkkojen moninaisuus muodosta uhkaa kirkon ykseyden todentumiselle ortodoksisessa kirkossa. Ei-ortodoksinen kirkkojen osalta ortodoksinen kirkko kuitenkin tunnustaa niiden historiallisen oikeutuksen nimittää itseään kirkoiksi.⁵¹

Dagmar Hellerin mukaan lausuma jättää epäselväksi, voidaanko ei-ortodoksiset yhteisöt tunnustaa kirkoiksi vai onko kyseessä vain sen tosiasian toteaminen, että myös ne nimittävät itseään kirkoiksi.⁵² Näinkin varovainen toisten kirkkojen olemassaoloon kohdistuva viittaus on herättänyt ortodoksinen keskuudessa kritiikkiä ja se oli osaltaan syynä Georgian kirkon poisjääntiin synodista. Vastalauseita voidaan pitää yllättävänä, sillä luonnehdinta esiintyy jo vuoden 1986 pohjatekstissä ja on siten ollut paikalliskirkkojen tiedossa kolmekymmentä vuotta.⁵³

Vaikka synodi tunnustaa ei-ortodoksinen kirkkojen historiallisen olemassaolon, sen viesti muulle

kristikunnalle näyttää olevan, että ortodoksisuuden ulkopuolinen kristillisuus edustaa parhaimmillaan ekklesiologista vajavaisuutta.⁵⁴ Samalla ortodoksinen kirkko haluaa ylläpitää vuoropuhelua muiden kristittyjen kanssa. Ortodoksinen kirkko on synodin mukaan veloitettu vaalimaan kristittyjen ykseyttä.⁵⁵ Se lähestyy rakkaudella ja keskinäisessä yhteisymmärryksessä kaikkia niitä, jotka eivät ole sen yhteydessä tai eivät ymmärrä sen ääntä.⁵⁶ Yhteyden etsimisen keskeisimpänä muotona mainitaan ekumeeniset dialogit.⁵⁷ Ne ovat osoittautuneet merkityksellisiksi, koska niiden kautta muu kristillinen maailma on tullut tietoiseksi ortodoksisen kirkon ja sen tradition autenttisuudesta.⁵⁸ Tästä voitaneen tehdä johtopäätös, että Kreetan synodin mukaan ei-ortodoksisen kirkkojen tulisi oppineuvotteluissa arvioida omaa ekklesiologiaansa ortodoksista ekklesiologiaa vasten. Toisin sanoen dialogi ortodoksisen kirkon kanssa tarjoaa heille välineen ”korjata” omaa ekklesiologiaansa.⁵⁹

Edellä todetun perusteella ei ole yllätys, että ekumeenisen rinnakkaiselon todellisuutta ei dokumenteissa arvioida eikä tunnusteta.⁶⁰ Asiakirjoissa ei nimetä kristillisiä traditioita ja kirkkoja, joihin ortodoksisella kirkolla on toimivat ekumeeniset suhteet. Sen sijaan mainitaan ekumeenisiä järjestöjä, kuten Kirkkojen maailmanneuvosto ja Euroopan kirkkojen konferenssi.⁶¹ Syntyy vaikutelma, että ekumeenisen kanssakäymisen tarkoittaa yksinomaan virallisia korkean tason keskusteluja, jolloin ortodoksien

34 Esim. E 3, 7, 9–10, 12, 15–16, 18–19; M 4, 6–7, 10–12; R 2–6; W B3, C1, E2, F11–12.

35 E 5, 13.

36 E 3.

37 Esim. E 2, 8, 10; W D1–2, F6, 9.

38 ”The Orthodox Church founds the unity of the Church on the fact of her establishment by our Lord Jesus Christ, and on the communion in the Holy Trinity and in the sacraments.” R2.

39 ”The Orthodox Church expresses her unity and catholicity ’in Council’. Conciliarity pervades her organization, the way decisions are taken and determines her path.” M1. Ks. myös R22; E3.

40 ”In this spirit, emphasis was always placed on the indissoluble relation both between the entire mystery of the divine Economy of Christ and the mystery of the Church, and also between the mystery of the Church and the mystery of the Eucharist, which is continually confirmed in the sacramental life of the Church through the operation of the Holy Spirit.” E 2. Ks. myös E 4; F 9; M 1.

41 E 4.

42 E 20.

43 M 1.

44 ”This unity [of the Church] is expressed in through the apostolic succession and the patristic tradition and is lived out in the Church up to the present day.” R 2.

45 F 1

46 Heller 2017, 294–295.

47 Ajatus paikalliskirkon itsenäisyydestä tulee vain maininnanomaisesti esille. Avioliittoa koskien todetaan, että autokefaalisen kirkon piispainsynodi voi harjoittaa kirkollista ekonomiaa eli tehdä lievennyksiä kanoneissa ilmaistuihin periaatteisiin. S II, 5ii. Vastaavasti paikalliskirkot voivat harjoittaa ekonomiaa myös paastosääntöjen osalta, kuitenkin loukkaamatta paastoperinteen arvoa. F 8.

48 Perşa luonnehtii synodin teologisia ilmauksia jopa liian konservatiivisiksi 2017a, 48.

49 E johdanto, 8, 12, 20; M 1.

50 Suhdetta muihin kristittyihin ilmaiseva dokumentti alkaa selkeällä ortodoksisen kirkon ekklesiologista täyteyttä ilmaisevalla lauseella: ”The Orthodox Church, as the One, Holy, Catholic, and Apostolic Church – –.” R 1 (kursiivi tekijän). Muiden kirkkojen osattomuus tästä täyteydestä ilmaistaan ekumeenisen liikkeen luonnetta määrittävässä yhteydessä seuraavasti: ” – – the Orthodox Church maintains reservations concerning paramount issues of faith and order, because the non-Orthodox Churches and Confessions have diverged from the true faith of the One, Holy, Catholic and Apostolic Church.” R 21.

51 ”In accordance with the ontological nature of the Church, her unity can never be perturbed. In spite of this, the Orthodox Church accepts the historical name of other non-Orthodox Christian Churches and Confessions that are not in communion with her – –.” R 6.

52 Heller 2017, 296.

53 Lauseen syntyhistoriasta ja sen aiheuttamista reaktioista ks. Perşa 2017b. Georgian kirkon kritiikistä ks. Gamrekelashvili 2016.

54 Ortodoksisesta ymmärryksestä kirkon rajojen ja Jumalan toiminnan suhteen ks. Papatthanisou 2014.

55 R3–4.

56 E 20; R 23.

57 M 3; R 6–8.

58 E 20.

59 Näin esittää Heller 2017, 295–296.

60 Jonkinlaisen yhteisen toiminnan ja yhteisen todistamisen mahdollisuus näkyy toteamuksessa, että ortodoksinen kirkko arvostaa vastauksien etsimistä ajankohtaisiin kysymyksiin yhdessä toisten kristittyjen kanssa. Yksityden etsiminen ja ajankohtaisiin haasteisiin vastaaminen edellyttää uudenlaisia muotoja, joita ei kuitenkaan tarkemmin kuvata. R 23–24.

61 R 16. KMN:oon liittyvistä arvioista ks. Heller 2017, 297.

yhteys toisiin kristittyihin rajautuu ekumeenisten järjestöjen toimintaan. ”Rakkauden ja keskinäisen yhteisymmärryksen henki” ilmenee siis järjestäytyneen ekumenian rakenteissa, ei kirkkojenvälisenä kanssakäymisenä. Ekumeniaa koskevassa asiakirjassa (R) on tosin tuotu esille käytännön ekumeenisen kohtaamisen ulottuvuus ja myönteinen merkitys.⁶²

Kirkon perinteen uskollisena edustajana ortodoksisella kirkolla on synodin mukaan ”suurempi vastuu” uskon autenttisuudesta kirkkoruumiin kokemuksessa ja todistuksesta koko maailmalle.⁶³ Komparatiivi ”suurempi vastuu” rinnastuu ortodoksisen kirkon ulkopuolisiin tahoihin eli muihin kristillisiin kirkkoihin ja tunnustuskuntiin. Ilmaisuun sisältyy implisiittinen väite ei-ortodoksisten kirkkojen ekklesiologisen täyteen puutteesta.

Hellerin luonnehdintaan ortodoksien ylivoimaisuuden tunteesta sopii synodin perustelu ekumeenisen toiminnan velvoittavuudesta. Se mahdollistaa yhteisen ortodoksisen todistuksen antamisen muille kristityille.⁶⁴ Ekumeenista toimintaa ei perustella esimerkiksi toisista kirkoista oppimisella. Sillä on myös selkeät ortodoksien keskinäiseen yhteyteen liittyvät implikaatiot:

- päätös ekumeenisiin dialogeihin osallistumisesta on tapahtunut paikalliskirkkojen yksimielisellä päätöksellä ja niillä kaikilla on yhteinen yleisortodoksisesti hyväksytty päämäärä
- dialogit ovat ilmaus ortodoksisen kirkon solidaarisuudesta ja ykseydestä, ja niissä tuodaan esille yksimielinen uskontodistus
- kahden- ja monenvälisiä dialogeja tulee arvioida säännöllisesti yleisortodoksisella tasolla, jotta ortodoksinen kirkko kokonaisuudessaan pysyy ajan tasalla käynnissä olevista dialogeista
- dialogeissa ilmenevät ongelmat on tuotava yleisortodoksisen käsittelyyn
- toimenpiteet loppuunsaatettujen dialogien tulosten viemisestä käytäntöön on alistettava yleisortodoksiselle päätökselle⁶⁵

Synodin tulkinta dialogien merkityksestä ortodoksisten kirkkojen yhteydelle on myönteinen. Ne vel-

voittavat paikalliskirkkoja nykyistä intensiivisempään vuoropuheluun. Ekumeenisen toiminnan arviointi edellyttää yleisortodoksista päätöksentekoa.

Synodin kuvaamissa prosesseissa Konstantinopolin patriarkan rooli kuvataan eräänlaisena *primus inter pares* -asemana. Jos jokin kirkko haluaa vetäytyä dialogista, asiasta on tiedotettava häntä ja dialogiin osallistuvia muita ortodoksia kirkkoja. Ekumeenisen patriarkan johdolla järjestettävässä yleisortodoksisessa kokouksessa etsitään tilanteeseen konsensusratkaisua.⁶⁶ Kun jokin dialogi saataan päätökseen, tulokset raportoidaan suoraan ekumeeniselle patriarkalle. Yhteistyössä muiden paikalliskirkkojen johtajien kanssa hänen tehtävänä on julistaa loppuunsaatetun dialogin tulokset.⁶⁷ Kuvaukset voidaan nähdä merkkeinä Konstantinopolin istuimen asemasta ekumeenisten dialogien yläpäänä valvojana ja ortodoksisen maailman priimaksena ekumeenisiin suhteisiin liittyvissä kysymyksissä.

Synodin arvioissa on sekä kiitetty sen ekumenaan sitoutumista että pahoitettu eksklusiivisuuden korostusta. Leuvenin katolisen yliopiston ekumeniikan professori Peter De Mey katsoo, että dialogien yleisortodoksisen velvoittavuuden korostaminen on seurausta vaikeuksista, joita on koettu katolis-ortodoksisessa dialogissa. Erityisen merkityksellisenä De Mey pitää lausetta, jossa tuomitaan ortodoksisuuden puolustamisen nimissä tehdyt kirkon ykseyttä hajottavat toimet. Se tulee ymmärtää pesäerona traditionalististen ryhmien näkemykseen ekumeniasta harhaoppina.⁶⁸ De Meyn arvion mukaan kokemukset ekumeenisista yhteyksistä näkyvät siis sitoutumisena ekumeenisiin dialogeihin jatkossakin. Tästä saatiin konkreettinen todistus lokakuussa 2016, jolloin katolis-ortodoksisen dialogin yhteiskomissio kokoontui Italiassa. Arvioitten mukaan ortodoksinen delegaatio esiintyi kokouksessa yhtenäisenä. Mukana oli myös kolmen Kreetan synodista pois jääneen paikalliskirkon edustus, mikä osoittaa, että synodin ekumeenisia dialogeja koskevien päätösten reseptio on käynnistynyt onnistuneesti.⁶⁹

Thessalonikin yliopiston ekumeniikan professori Stylianos Tsompanidis tarkastelee Kreetan synodia osana vuosikymmenten mittaista pyrkimystä pitää kiinni yhden kirkon eksklusiivisesta tulkin- nasta samalla, kun etsitään keinoja tunnustaa tois-

ten kirkkojen olemassaolo. Synodin pitkäkestoinen valmistelutyö on auttanut ortodokseja erottamaan kirkon kanonisen ilmaisun kirkon karismaattisesta ilmentymästä. Siitä huolimatta ortodoksisessa kirkossa puuttuu yhteisymmärrys ekumenian tavoitteiden määrittelyssä.⁷⁰ Siksi onkin arveltu, että synodin pidättyväisyys ekumeenisten mahdollisuuksien ilmaisemisessa on seurausta ekumenian vastaisten kantojen vaikutuksesta ortodoksisen kirkon sisällä.⁷¹ Synodiin kohdistuneet toiveet toisiin kirkkoihin asennoitumisen uudelleentulkinnasta eivät toteutuneet.⁷²

Synodin arvioissa on kiinnitetty huomiota piispojen korostuneeseen rooliin valmistelutyössä samalla, kun teologit on pitkälti sivuutettu.⁷³ Tämä selittänee osaltaan, miksi keskustelempi ja monien kirkkojen todellisuuden teologisesti huomioiva ekklesiologia jäi synodin dokumenteissa taka-alalle.⁷⁴ Arkkipiispa Leon mukaan ”[e]kumeenisista yhteyksistä tunnettu inklusiivinen – ekklesiologia – ei herättänyt Synodissa suurta kiinnostusta”.⁷⁵ Ilmeisesti jyrkkä suhtautuminen toisiin kirkkoihin palveli piispojen käsityksissä ortodoksisen kirkon sisäistä yhtenäisyyttä. Tältä osin synodin dokumentit edustavat varovaisempia ilmauksia kuin mitä valmisteluvaiheessa on nähty.⁷⁶

Selvää on, että synodin edustama eksklusiivinen ekklesiologia muodostaa haasteen ekumeenisten yhteyksien kehittymiselle. Ekumeeniset dialogit näyttävät Kreetan synodin mukaan enemmän ortodoksisena todistuksena ja muiden traditioitten arviointina kuin aidon vuoropuhelun foorumina. Eksklusiivisesti tulkitut ortodoksisen ekklesiologian periaatteet eivät avaudu hedelmällisiin kirkko-opilisiin pohdintoihin ekumeenisista yhteyksistä. Synodin asenne ei-ortodoksisista kristillisyyttä kohtaan on varovainen, vaikka toisten kirkkojen olemassaolo tunnustetaan. Enemmän avataan ekumenian merkitystä ortodoksisen kirkon sisäsuhteille.

KANONINEN PERINNE JA DIASPORAKYSYMYKSIÄ

Ortodoksisen kirkon kanonista rakennetta kuvataan Kreetan synodin asiakirjoissa kirkkosuhteita hiertävän juridiktio-ongelman kautta. Kirkon kanonisesta rakenteesta synodi tyytyy toteamaan, että

kirkko muodostuu neljästätoista yleisortodoksisesti tunnustetusta autokefalisesta kirkosta.⁷⁷ Kanonisen rakenteen kuvauksessa sivutaan polttavaa ongelmaa: ”Autokefalian periaatteen ei voida sallia toimivan katolisuuden periaatteen ja kirkon ykseyden kustannuksella.”⁷⁸ Lause osoittaa, että kirkon ykseys ja katolisuus eivät synodin mukaan täysin toteudu ortodok-

62 Näin esim. Apostolos & Bordeianu & Ladouceur & al. 2016.

63 ”The Orthodox Church, faithful to this unanimous apostolic tradition and sacramental experience, constitutes the authentic continuation of the one, holy, catholic and apostolic Church, as this is confessed in the Symbol of faith and is confirmed in the teaching of the Fathers of the Church. Thus, she is conscious of her greater responsibility not only to ensure the authentic expression of this experience in the ecclesial body, but also to offer a trustworthy witness to the truth to all humankind.” E 2.

64 R 2, 4.

65 R 9–15.

66 R10.

67 R14.

68 R 22; ks. De Mey 2016, 9–10. Samoin tulkitsee Heller, joka pitää ekumeniaa vastustavien ryhmien torjumista myönteisenä signaalina; Heller 2017, 297–299.

69 Kazarian 2016.

70 Tsompanidis 2012. Hänen mukaansa Kreetan synodia voidaan pitää etappina KMN:n Toronton julkilausumasta (1950) liikkeelle lähteneessä ekumeenisessa prosessissa, jossa on määritelty kirkon rajoja ja eri kirkkojen sijoittumista kirkkojen kokonaisuuteen. Ks. Toronto Statement 1950 (etenkin 4.2).

71 Bordeianu 2015.

72 Tätä toivoivat sekä Tsompanidis (2012, 157) että De Mey (2016, 10).

73 De Mey 2016, 2; Gavriluk 2016.

74 Kansainvälisen ortodoksisen teologiryhmän vastineessa R:n valmisteluversioon todetaan valittaen, että se edustaa eksklusiivisuudessaan ajatusta kirkon rajautumisesta ortodoksisen kirkon kanoniseen alueeseen. Vastineessa pidetään parempana näkemystä, jossa toisten kirkkojen katsotaan ilmentävän eriasteisesti täyteyttä, jota ortodoksinen kirkko kokonaan edustaa. Apostolos & Bordeianu & Ladouceur & al. 2016.

75 ”Ortodoksinen kirkko ei muutu” 2016.

76 Heller (2017, 299) toteaa, että toisten kirkkojen tunnistamisessa R ei mene yhtä pitkälle kuin vuoden 1986 valmisteluasiakirja.

77 Moskovan patriarkaatin mukaan kirkkoja on viisitoista, koska se tunnustaa myös Amerikan ortodoksisen kirkon (Orthodox Church of America) autokefaaliseksi kirkoksi. Alfeyev 2011, 334.

78 E 5.

sisessa diasporassa.⁷⁹ Toteamukseen sisältyy vakavaa itsekritiikkiä, mikä ei kuitenkaan näytä muodostavan riittävän vahvaa perustetta suorasanaiselle toteamukselle diasporan epäkanonisuudesta. Maria Hämmerli on osuvasti luonnehtinut, että ortodoksiset kirkot ovat 1900-luvulla omaksuneet diasporan logiikan, vaikka diaspora onkin ristiriidassa kanonisen perinteen ja ekklesiologian kanssa.⁸⁰

Kanonisesti epätydyttävä tilanne on peruste piispallisten kokousten muodostamiselle diaspora-alueilla. Synodi hyväksyi kirkonjohtajien päätöksen uudenlaisen hallintoelimen muodostamiseksi alueille, jotka eivät kuulu autokefaalisten kirkkojen yhteisesti tunnustettujen jurisdiktioiden piiriin.⁸¹ Paikalliskirkkojen johtajat olivat vuonna 2009 jakaneet maapallon kolmeentoista diaspora-alueeseen, joille määrättiin perustettavaksi alueelliset piispainkokoukset (episcopal assemblies). Vuodesta 2010 ne ovat järjestäytyneet diptyykkien määrittelemässä järjestyksessä eri puolella diasporaa.⁸² Puheenjohtajana niissä toimii piispa, jonka äitikirko on arvoasteikon korkeimmalla sijalla⁸³ eli useimmissa tapauksissa Konstantinopolin patriarkaatin piispa.⁸⁴ Piispallisten kokousten tarkoituksena on johdattaa diaspora kanonisesti sopusointuiseen tilaan. Tämä tarkoittaa uusien autonomisten eli osittain itsenäisten kirkkojen perustamista Länsi-Eurooppaan, Etelä- ja Pohjois-Amerikkaan ja lähes koko itäiselle pallonpuoliskolle.⁸⁵ Kreetan synodin autonomia-asiakirja on ensimmäinen yleisortodoksisesti hyväksytty virallinen dokumentti, jossa todetaan, että diasporan alueelle on mahdollista perustaa autonomisia kirkkoja.⁸⁶

Autonomia tarkoittaa sitä, että autokefaalinen kirkko myöntää jollekin oman jurisdiktionsa osalle itsenäisen sisarkirkon aseman. Synodin mukaan yksittäinen paikalliskirkko voi myöntää autonomian vain omalla kanonisella alueellaan.⁸⁷ Synodi ei esitä selkeää ratkaisumallia periaatteen soveltamiseksi diasporassa. Se ainoastaan toteaa, että autonomisia kirkkoja voi diasporassa perustaa vain yleisortodoksisen konsensuksen vallitessa. Ekumeenisen patriarkaatin tehtävänä on toimia konsensuksen varjelijana.⁸⁸ Konsensuksen edellytyksiä ja sen mahdollistavia rakenteita ei synodin asiakirjoissa kuvata, joten diasporan osalta ratkaisu jää

ideatasolle. Kysymys – ja sen haastavuus – tulee vällisesti esille, kun esitetään ratkaisua tilanteeseen, jossa autonominen asema myönnetään kahdelle samalla alueella toimivalle kirkolle.⁸⁹ Esimerkki ilmaisee arkitodellisuuden ja ekklesiologian välillä vallitsevan rajun ristiriidan: samalla alueella voi käytännössä toimia useita autonomisia kirkkoja, vaikka se ei kanonisen perinteen ja kirkko-opin mukaan ole mahdollista.

Diasporakysymyksessä konkretisoituu ortodoksisen kirkon hallinnollisesta rakenteesta syntyvä ongelma: paikalliskirkkojen kesken ei ole yksimielisyyttä siitä, kuka käyttää korkeinta valtaa.⁹⁰ Pitkin 1900-lukua on esitetty, että ortodoksiset kirkot tarvitsevat nykyajassa kirkon ykseyttä turvaavan primaatin. Sen voisi ajatella kuuluvan Konstantinopolin patriarkalle.⁹¹ Ongelmalliseksi kysymyksen primaatista tekee se, että Konstantinopolin patriarkan valtaoikeuksia ei ole selkeästi määritelty, vaikka oikeutta diasporan kirkollisten olojen hallintaan ja järjestämiseen pidetäänkin sille kuuluvana.⁹² Moskovan patriarkaatti on kyseenalaistanut Konstantinopolin aseman ja ylipäänsä problematisoinut primaatintoteutumista ortodoksisen kirkkojen nykyisessä hallinnossa.⁹³ Suomen ortodoksisen kirkon arkkipiispa Leo on autokefaalisten kirkkojen arvovaltakiistassa esiintynyt Konstantinopolin patriarkaatin tukijana.⁹⁴

Autonomia-asiakirjan valmisteluprosessissa vaihtoehtoisina linjoina tuli esiin pyrkimys yhtäältä häivyttää ekumeenisen patriarkaatin erityisasemaa diasporan ratkaisemisessa ja toisaalta korostaa sen roolia uusien jurisdiktioiden järjestämisessä.⁹⁵ Kreetan synodi päätyi jälkimmäisen vaihtoehdon kannalle. Romanianlainen teologi Dorin Vlaicu toteaa, että ekumeenisen istuimen keskeisyyttä korostaessaan synodi sivuutti kanonisten ratkaisujen etsimisen uusien paikalliskirkkojen todellisuudesta käsin.⁹⁶ Mikäli uusien autonomisten kirkkojen kanonisten suhteitten järjestämisessä noudatetaan neljännen ekumeenisen konsiilin 28. säännössä ilmaistua periaatetta niin kuin se Konstantinopolissa nykyisin tulkitaan, uusien autonomisten kirkkojen synty voisi käytännössä ulottaa Konstantinopolin jurisdiktioita nykyistä huomattavasti laajemmalle alueelle.⁹⁷ Moskovan patriarkaatti on kuitenkin kiis-

tänyt, että Konstantinopolilla olisi kanoninen oikeus koko diasporasta huolehtimiseen.⁹⁸

On mahdollista, että uudet paikalliskirkot olisivat täysin itsenäisiä eli autokefaalisia kirkkoja. Vaille tuloksia jäänyt autokefaliakysymyksen valmisteluprosessi kertoo kuitenkin siitä, että ortodoksisten kirkkojen kesken ei vallitse riittävää yksimielisyyttä edellytyksistä, joilla autokefalia myönnetään.⁹⁹ Tunnetaan ongelmatapaus on edelleen jatkuva kiista Moskovan patriarkaatin alaisen Pohjois-Amerikan alueella toimivan Metropolia-kirkon autokefaliasta. Moskovan patriarkaatti myönsi kirkolle autokefalian vuonna 1970. Konstantinopolin patriarkaatti ei tunnustanut näin syntyneitä kirkkoja ja kiistää sen kanonisen aseman edelleen.¹⁰⁰ Kyvyttömyys ratkaista autokefaliakysymys konkretisoi olemassa olevien patriarkaattien pyrkimyksen säilyttää omat historialliset alueensa entisellään ja pitää uudemmat, esimerkiksi lähetystyön ja diasporan myötä syntyneet alueet tiukasti otteessaan.

Samalla diasporassa esiintyy pyrkimyksiä alueellisen itsenäisyyden saavuttamiseksi. Syyt nousevat

79 Diasporan päällekkäisten kirkollisten rakenteiden todellisuus konkretisoitui paikalliskirkkojen delegaatioissa. Konstantinopolin patriarkaatin ja Serbian kirkon delegaatioissa synodiin osallistui piispoja, joiden toimialueet ovat päällekkäisiä Amerikassa ja Saksassa. Vastaavasti Konstantinopolin ja Romanian kirkkojen delegaatioissa oli piispoja päällekkäisiltä alueilta Keski-Euroopasta ja Amerikasta.

80 Hämmerlin mukaan diasporan logiikka on kytköksissä seuraaviin ongelmakohtiin: jurisdiktioitten alueellisen periaatteen rikkominen, perinteisten hiippakuntarajojen rikkominen, etnofyletismi, kirkon universaaliuden ajatuksen heikentyminen ja taistelu valta-asemasta diasporassa; Hämmerli 2010, 110–112.

81 E 5; A.

82 Ionita 2014, 93–98; Kuźma 2017, 36.

83 D Art. 4

84 Näin ainakin Oseanian, Pohjois- ja Keski-Amerikan, Ranskan, Saksan sekä Iso-Britannian ja Irlannin piispaallisissa kokouksissa.

85 Binns pitää uusien autonomisten ja/tai autokefaalisten kirkkojen syntymistä nykyisen diasporan alueelle oikeana kehityksenä. Hän katsoo, että ortodoksisen kirkon sisäisten suhteitten uudelleenmäärittelyn lisäksi Eurooppaan syntyvien uusien ortodoksisten paikalliskirkkojen myötä suhde katoliseen kirkkoon olisi määriteltävä uudelleen; Binns 2002, 242.

86 Vlaicu 2017, 121.

87 A 1; 2a–e.

88 ”Autonomous Churches are not established in the region of the Orthodox Diaspora, except by pan-Orthodox consensus, upheld by the Ecumenical Patriarch in accordance with prevailing pan-Orthodox practice.” A 2e.

89 A 2f. Näin on esimerkiksi Virossa, jossa on vuodesta 1996 toiminut yksi kirkko Konstantinopolin ja toinen Moskovan alaisuudessa. Toom 2014, 183; Turunen 2010, 124–125.

90 Alfeyev 2006, 198.

91 Näin mm. Meyendorff 1983, 138–141.

92 Keleher 1997, 125–126.

93 Moskovan patriarkaatin kannan esille tuova Alfeyev toteaa, että ortodoksissa kirkossa on useampia priimaksia eikä Konstantinopolin patriarkalla ole oman alueensa ylittäviä valtaoikeuksia. Hän myös nostaa esille ongelmana sen, että monissa paikalliskirkkoissa korkeinta valtaa käyttää kirkolliskokous – ei piispainkokous. Alfeyev 2011, 333–337. Kiista primaatin oikeuksista on heijastunut Kreetan synodin valmistelutyöhön, joka keskeytyi 1996 yli kymmeneksi vuodeksi. Venäjän kirkko jättäytyi tuolloin pois työskentelystä Moskovan ja Konstantinopolin patriarkaattien suhteitten kiristyttyä Viron kirkon asemasta syntyneestä kiistasta johtuen.

94 Leo on todennut: ”Meidän on hyväksyttävä, että ortodoksinen maailma tarvitsee priimaksen. Se rooli voi historiamme pohjalta kuulua vain Konstantinopolin ekumeeniselle patriarkalle.” ”Synodi kokoontuu Kreetalle” 2016.

95 Kuźma 2017, 37.

96 Vlaicu 2017, 125–128.

97 Säännössä ensinnäkin vahvistetaan toisen ekumeenisen kirkolliskokouksen Konstantinopolin istuimelle myöntämät etuoikeudet, jotka perustuvat sen asemaan pääkaupunkina. Säännössä lisätään Konstantinopolin jurisdiktioon kolme ”barbaarialueisiin” lukeutuvaa maakuntaa, joiden piispanvihkimyksiin sillä on oikeus. Ortodoksisen kirkon kanonit 1980, 286–287; Hämmerli 2010, 112. Konstantinopolin oikeus osoittaa ja vihkiä piispat ”barbaarialueille” on liitetty kysymyksen diasporan hallinnasta: ulottuuko Konstantinopolin neljännen ekumeenisen kirkolliskokouksen etuoikeus myös nykyaikaan ja uusille vakiintuneiden jurisdiktioitten ulkopuolisille alueille?

98 Alfeyev 2006, 198; 2011, 300. Vuonna 1979 arkkipiispa Paavali arvioi synodin valmistelun yhteydessä esitettyjä ratkaisumalleja diasporakysymyksen, jota hän piti tulevan synodin vaikeimpana ja tärkeimpänä kysymyksenä. Hän kyseenalaisti Aleksandrian patriarkaatin tekemän esityksen Konstantinopolin erioikeudesta hallita koko diasporaa. Ajatus Konstantinopolin laajasta valtaapiiristä ei Paavalin mukaan ollut linjassa muiden patriarkaattien mietintöjen kanssa. Niissä esitettiin vaihtoehtoja diaspora-alueitten kanonisen järjestyksen synnyttämiseksi tavalla, jossa kunnioitetaan autokefaalisten kirkkojen oikeutta diasporajurisdiktioihin. Paavali 1979, 110–131

99 Keskeisen haasteen autokefaliakysymyksessäkin muodostaa primaatin tulkinta nykyajassa eli miten Konstantinopolin patriarkaatin erityisasema tulee ymmärtää vallitsevassa ortodoksisen kirkkojen todellisuudessa. Ks. Borkowski 2016, 167–169.

100 Amerikan ortodoksikirkosta tarkemmin ks. Hovorun 2017, 125–127; McGuckin 2008, 80–82.

käytännön tarpeista. Monien diaspora-alueitten ortodoksit ovat sukupolvien ajan olleet paikallisten valtioitten kansalaisia. Diasporakirkkoihin kuuluu yhä enemmän etnistä kantaväestöä, jolloin voidaan kysyä, onko kyse enää diasporasta. Suhdetta äitikirkoihin on luonnollista arvioida siksikin, että monilla diaspora-alueilla on enemmän ortodoksista väestöä kuin historiallisissa patriarkaateissa.¹⁰¹ Tutkijoiden piirissä diasporan käsitteen osuvuutta onkin arvoiteltu, koska äitikirkojensa alueelta siirtyneet ortodoksit eivät muodosta yhtenäistä ryhmää. Heillä ei myöskään ole pyrkimystä palata takaisin lähtöjurisdiktionsa kanoniselle alueelle. Ehdotettuja vaihtoehtoisia käsitteitä ovat muun muassa levittäytyminen, hajaantuminen ja juurruttaminen.¹⁰²

Synodin voidaan katsoa vahvistavan yleisortodoksisesti tunnustetut kanoniset jurisdiktiot. Samalla se etsii kanoniselle perinteelle uskollisen ratkaisun löytämistä diasporassa. Tähän liittyen synodi tunnustaa ekumeenisen patriarkaatin keskeisen roolin yleisortodoksisen konsensuksen varjelijana. Uusien paikalliskirkkojen järjestäminen pakottaa ortodoksisen kirkon arvioimaan, miten Konstantinopolin patriarkaatin historiallista primaattiasemaa olisi nykyhetkessä tulkittava. Tähän synodi ei tarjonnut ratkaisua.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Kreetan synodin tärkeänä tehtävänä oli palvella ortodoksisen kirkon sisäisiä suhteita. Julkaisemissaan asiakirjoissa synodi lähestyy ortodoksisen kirkon arvovallalla koko maailmaa ja ilmaisee niissä sekä ortodoksisen kirkon itseymmärryksen että hengellisen identiteetin osana globaalia kristillisyyttä. Vielä on liian varhaista arvioida, millaisen yleisortodoksisen reseption synodi saa.¹⁰³ Sen päätöksistä voidaan silti kirkko-opin, ekumenian ja kanonisen järjestyksen osalta tehdä seuraavat johtopäätökset.

Ensinnäkin ekklesiologiassa synodin linja oli normatiivinen: se ilmaisee kirkkoa koskevan opillisen konsensuksen, jolle paikalliskirkkojen yhteys pitkälti rakentuu. Kirkko-opin fundamenttien suhteen asiakirjoissa ei esitetä arvioita siitä, missä määrin ne todellisesti jäsentävät paikalliskirkkojen elämäntodellisuutta ja niiden suhteita.

Toiseksi pyrkimys vahvistaa keskinäistä yhteyttä heijastuu synodin ekumeeniseen agendaan: jyrk-

kää asennetta ekumeniaa ja ei-ortodokseja kohtaan voidaan pitää ortodoksien keskinäistä yhteyttä vahvistavana tekijänä. Päätöksissä kirjataan näkyviin Konstantinopolin patriarkaatin rooli ortodoksien ekumeenisen toiminnan kokoajana ja koordinoijana. Paikalliskirkkojen ekumeenisten yhteyksien todellisuutta ei dokumenteissa tunnisteta. Ekumeenisten suhteitten kannalta synodin asiakirjojen viestiä ei voi pitää kovin rohkaisevana. Vaikka arvioissa on kiinnitetty huomiota ”ortodoksisuuden ylivertaisuuden” korostamiseen, myönteisenä on pidetty synodin kantaa siitä, että ekumeeniset dialogit velvoittavat ortodoksisia paikalliskirkkoja.

Kolmanneksi, etsiessään ratkaisua diasporan ongelmaan synodi esittää uudenlaista kirkollisen yhteyden muotoa paikalliskirkkojen kanonisten alueitten ja sitä jäsentävän ekklesiologian ulkopuolelle. Synodin vahvistama alueellisten piispainkokousten muodostaminen palvelee diasporan saattamista ekklesiologisesti ja kanonisesti sopusointuiseen järjestykseen.

Diasporan järjestämisessä konkretisoituu neljäs havainto: synodin päätöksissä näkyy Konstantinopolin patriarkaatin primaattiasema. Ortodoksista yhdentymistä johdetaan useimmissa alueellisissa piispaikokouksissa Konstantinopolin patriarkaatin piispan johdolla. Alueelliset piispalliset kokoukset korostavat Konstantinopolin patriarkaatin ja muiden vanhojen patriarkaattien asemaa, vaikka niiden asema diasporaväestöpohjan perusteella on vähäinen verrattuna esimerkiksi Venäjän ja Romanian kirkkojen jäsenten määrään.

Kreetan synodin päätösten pohjalta ortodoksisen kirkkojen suhteitten kehittymisen kannalta keskeinen tulevaisuuden haaste liittyy juuri diasporan järjestämiseen. Diaspora on myös koetinkivi, jolla testataan ortodoksisen ekklesiologian ja kanonisen perinteen periaatteiden soveltamista 1800-luvulla alkanessa kirkkomaantieteellisessä muutoksessa. Olenainen kysymys on, toimivatko alueelliset piispainkokoukset suvereenisti vai toisintavatko ne diasporassa tähän asti koettuja pyrkimyksiä edistää eri paikalliskirkkojen valtapyrkimyksiä.

Mikäli diasporaan mahdollisesti syntyvät uudet kirkot olisivat autonomisia, tulisi niiden kuulua jonkin historiallisen patriarkaatin alaisuuteen. Miten

silloin tulkitaan Konstantinopolin primaattiasemaa ja historiallista oikeutta hallita uusia kanonisia alueita? Käytännössä Ekumeeninen patriarkaatti todennäköisesti katsoo olevansa kirkkojärjestykseen liittyvissä globaaleissa kysymyksissä ratkaisijan asemassa ekumeenisten synodien väliajalla. Eri asia on se, tunnustavatko muut kirkot Konstantinopolin istuimen etuoikeuden. Tällä hetkellä kirkon uudistamista ja kanonisuuden edistämistä arvioidaan eri patriarkaateissa keskenään ristiriitaisista intresseistä käsin. Jännitteisten kirkkosuhteiden perusteella voidaan olettaa, että diasporan järjestäminen sopuisalla tavalla ei ole helppo tehtävä.

Ekumeeninen patriarkaatti on patriarkka Bartolomeoksen kaudella pyrkinyt edistämään paikalliskirkkojen johtajien säännöllisiä tapaamisia. Yhteisillä kokouksilla on ilmeisesti ollut myönteisiä vaikutuksia ortodoksisen kirkon yhteyden kannalta. Voisiko Kreetan synodi olla alku kirkon uudelle työtavalle? Tavoitteena voisi olla yleisortodoksisen yhteyden muoto anglikaanisen kirkkoyhteisön Lambeth-konferenssin tapaan. Ortodoksisen kirkon yhtenäisyyttä voisi edistää huomattavasti, jos asioista ja yhteisistä toimintalinjoista kokoonnuttaisiin keskustelemaan säännöllisesti puolueettomalla maaperällä.

Pekka Metso, teol. tri
pekka.metso@uef.fi

-
- 101 Binns 2002, 241; McGuckin 2008, 31. Ks. myös Vlaicu 2017, 122.
102 Diasporakäsitteen ongelmallisuudesta ja vaihtoehtoisista ilmauksista ks. Hämmerli 2010, 113–114.
103 Heller toteaa, että synodin osoittamaa pyrkimystä ortodoksisen kirkon yhteyden vahvistamiseksi on ekumeenisen liikkeen piirissä tervehdittävä ilolla. Synodin merkitys punnitaan siinä, miten sen päätökset otetaan vastaan paikalliskirkoissa. Erityinen mielenkiinto kohdistuu hänen mukaansa Venäjän kirkkoon; Heller 2017, 298–299.

LÄHTEET

Ortodoksisen kirkon pyhän ja suuren synodin asiakirjat, Kreeta 18.–27.6.2016 <https://www.holycouncil.org/official-documents>

Primäärilähteet

- A Autonomy and the Means by Which it is Proclaimed
D The Orthodox Diaspora
E Encyclical of the Holy and Great Council of the Orthodox Church
M Message of the Holy and Great Council of the Orthodox Church
R Relations of the Orthodox Church with the Rest of the Christian World
W The Mission of the Orthodox Church in Today's World

Sekundäärilähteet

- F The Importance of Fasting and Its Observance Today
S The Sacrament of Marriage and its Impediments

KIRJALLISUUS

Alfeyev, Hilarion

- 2006 *Orthodox Witness Today*. Geneva: WCC Publications.
2011 *Orthodox Christianity 1: The History and Canonical Structure of the Orthodox Church*. New York: St Vladimir's Seminary Press.

Apostolos, Fotios & Bordeianu, Radu & Ladouceur, Paul et al.

- 2016 "Response to the Pre-Conciliar Document on Relations of the Orthodox Church with the Rest of the Christian World". *Public Orthodoxy* <https://publicorthodoxy.org/2016/05/24/response-to-the-pre-conciliar-document-on-relations-of-the-orthodox-church-with-the-rest-of-the-christian-world/> (31.8.2017).

Belopopsky, Alexander

- 2004 "Between Chaos and Kairos: Churches, Ecumenism and the WCC in Central and Eastern Europe 1989–2003". *The Ecumenical Review* 56:1, 77–84.

Binns, John

- 2002 *An Introduction to the Christian Orthodox Churches*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bordeianu, Radu

- 2015 "The 2016 Pan-Orthodox Council and Ecumenical Relations". *Public Orthodoxy* <https://publicorthodoxy.org/2015/10/30/the-2016-pan-orthodox-council-and-ecumenical-relations/> (31.8.2017).

- Borkowski, Andrzej
2016 "Autocephaly in the Light of the Preparations to the Pan-Orthodox Council". *Elpis* 18, 165–170.
- De Mey, Peter
2016 "Parallel Agendas of Vatican II and Crete I? A Close Look at 'Relations of the Orthodox Church with the Rest of the Christian World'". Konferenssiesitelmä, The Pan-Orthodox Council of 2016 – a New Era for the Orthodox Church? Interdisciplinary Perspectives, Erfurt 25.–27.2.2016.
- Dyner, Anna & Kościński, Piotr
2016 "The Religious and Political Nature of the Pan-Orthodox Council". *Bulletin of the Polish Institute of International Affairs* 53 (903). 23.8.2016.
- Final report of the Special Commission
2006 Final report of the Special Commission on Orthodox Participation in the WCC. <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/1474225X.2012.698597?needAccess=true> (30.8.2017).
- Gamrekelashvili, Mirian
2016 "Warum die Georgische Kirche der Synode auf Kreta fernblieb". *Religion und Gesellschaft in Ost und West* 11, 20–21.
- Gavrilyuk, Paul
2016 "The Future Pan-Orthodox Council: To Be or Not to Be?" *First Things* 22.1.2016. <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2016/01/the-future-pan-orthodox-council-to-be-or-not-to-be> (22.2.2017).
- Genevestä Kreetalle
2016 "Genevestä Kreetalle". *Ort.fi* 28.1.2016. <https://www.ort.fi/artikkelit/genevestae-kreetalle> (4.3.2017).
- Grzelidze, Tamara
2014 "Church (Orthodox Ecclesiology)". *The Concise Encyclopedia of Orthodox Christianity*. Ed. J. McGuckin. Chichester: John Wiley & Sons, 100–106.
- Heller, Dagmar
2017 "The (Holy and Great) Council of the Orthodox Churches: An Ecumenical Perspective". *The Ecumenical Review* 69:2, 288–300.
- Hintikka, Kaisamari
2010 "Kirkkojen yhteistyö". *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Toim. M. Turunen. Helsinki: Edita, 160–187.
- Hovorun, Cyril
2014 "The Fragile Promise of the Pan-Orthodox Council". *The Catholic World Report* 14.3.2014. http://www.catholicworldreport.com/Item/3001/the_fragile_promise_of_the_panorthodox_council.aspx (22.2.2017).
- 2017 *Scaffolds of the Church: Towards Poststructural Ecclesiology*. Eugene, OR: Cascade Books.
- Hämmerli, Maria
2010 "Orthodox Diaspora? A Sociological and Theological Problematisation of a Stock Phrase". *International Journal for the Study of the Christian Church* 10:2–3, 97–115.
- Ionita, Viorel
2014 *Towards the Holy and Great Synod of the Orthodox Church: The Decisions of the Pan-Orthodox Meetings since 1923 until 2009*. Studia Oecumenica Friburgensia 62. Basel: Reinhardt.
- Kanoninen uskollisuus
2015 "Patriarkka: 'Kanoninen uskollisuus ja yhtenäisyys'". *Ort.fi* 30.8.2015. <http://ort.fi/uutiset/patriarkka-kanoninen-uskollisuus-ja-yhtenaisyys> (4.3.2017).
- Kazarian, Nicolas
2016 "The First Test for Orthodox Unity after the Holy and Great Council: The Chieti Document". *Public Orthodoxy* <https://publicorthodoxy.org/2016/10/18/the-chieti-document/> (31.8.2017).
- Keleher, Serge
1997 "Orthodox Rivalry in the Twentieth Century: Moscow versus Constantinople". *Religion, State & Society* 25:2, 125–137.
- Kohti synodia
2015 "Kohti synodia". *Ort.fi* 25.8.2015 <https://www.ort.fi/artikkelit/kohti-synodia> (4.3.2017).
- Kovalevic, Filip
2016 "The Clash of Patriarchs: Kirill I, Bartholomew I & the Future of the Orthodox Church". *Newsbud* 18.10.2016 <http://www.newsbud.com/2016/10/18/the-clash-of-patriarchs-kirill-i-bartholomew-i-the-future-of-the-orthodox-church/> (23.2.2017).
- Kuźma, Andrzej
2017 "The Documents of the Great and Holy Council of 2016 Concerning the Inner Life of the Orthodox Church: Development of the Documents' Content". *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Orthodoxa* 1, 29–38.
- Leustean, Lucian
2015 "A New Orthodox Christian 'Cold War' as the World's Orthodox Leaders Prepare for Global Summit?" *The*

- Pappaspost* 25.6.2015 [http://www.pappaspost.com/a-new-orthodox-christian-cold-war-as-the-worlds-orthodox-leaders-prepare-for-global-summit/\(23.2.2017\)](http://www.pappaspost.com/a-new-orthodox-christian-cold-war-as-the-worlds-orthodox-leaders-prepare-for-global-summit/(23.2.2017)).
- McGuckin, John
2008 *The Orthodox Church: An Introduction to its History, Doctrine, and Spiritual Culture*. Malden, MA: Blackwell.
- Maximos, Metropolitan of Sardes
1976 *The Oecumenical Patriarchate in the Orthodox Church: A Study on the History and Canons of the Church*. Analekta Vlatadon 24. Thessaloniki: Patriarchal Institute for Patristic Studies.
- Metso, Pekka
2015 ”Konstantinopolin patriarkaatin kunnia-aseman merkitys ortodoksiselle kirkolle ja ekumeenisesti”. *Reseptio* 1/2015, 50–55.
- Meyendorff, John
1983 *Catholicity and the Church*. Crestwood: St Vladimir’s Seminary Press.
1996 *The Orthodox Church: Its Past and Its Role in the World Today*. Crestwood: St Vladimir’s Seminary Press.
- Morariu, Iuliu-Marius
2016 ”Bioethics in the Discussions of the Panorthodox Synode from Crete (2016)”. *Astra Salvensis* 7, 247–254.
- Orthodox Handbook on Ecumenism
2014 *Orthodox Handbook on Ecumenism: Resources for Theological Education*. Ed. P. Kalaitzidis & T. Fitzgerald & C. Hovorun & al. Volos: Volos Academy Publications.
- Ortodoksinen kirkko ei muutu
2016 ”Arkkipiispa Leo: Synodin viesti on, että ortodoksinen kirkko ei muutu”. *Kotimaa* 24 30.6.2016. [https://www.kotimaa24.fi/artikkeli/arkkipiispa-leo-synodin-vesti-on-etta-ortodoksinen-kirkko-ei-muutu/\(7.3.2017\)](https://www.kotimaa24.fi/artikkeli/arkkipiispa-leo-synodin-vesti-on-etta-ortodoksinen-kirkko-ei-muutu/(7.3.2017)).
- Ortodoksinen maailma on hyvällä tiellä
2014 ”Ortodoksinen maailma on hyvällä tiellä”. *Ort.fi* 11.3.2014, [http://kehitys.ort.fi/artikkelit/ortodoksinen-maailma-hyvalla-tiella\(4.3.2017\)](http://kehitys.ort.fi/artikkelit/ortodoksinen-maailma-hyvalla-tiella(4.3.2017)).
- Ortodoksisen kirkon kanonit
1980 *Ortodoksisen kirkon kanonit selityksineen*. Kommentaareineen koonnut Nikodim Milas 1895–1896. Suom. Antti Inkinen. Pieksämäki: Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto.
- Paavali, arkkipiispa
1979 ”Ortodoksisen diasporaongelman ratkaisumalleja”. *Isä Kristuksessa: Arkkipiispa Paavalin juhlakirja* 28.8.1979. Toim. piispa Leo & isä Ambrosius & V. Purmonen. Kuopio: Ortodoksisen pappien liitto, 109–132.
- Papathanisou, Athanasios
2014 ”A Theological Affirmation of God’s Action outside the Canonical Boundaries of the Church”. *Orthodox Handbook on Ecumenism*. Ed. P. Kalaitzidis & T. Fitzgerald & C. Hovorun & al. Volos: Volos Academy Publications, 86–92.
- Pentin, Edward
2014 ”The Pan-Orthodox Council, Ukraine Crisis and Christian Unity”. *National Catholic Register* 3.4.2014. [http://www.pravoslavie.ru/english/70066.htm\(23.2.2017\)](http://www.pravoslavie.ru/english/70066.htm(23.2.2017))
- Perşa, Răzvan
2017a ”The Canonical Tradition of the Orthodox Church and the Holy and Great Council between Reception and Rejection”. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Orthodoxa* 62:1, 39–72.
2017b ”Canonical Analysis of the Most Controversial Phrase of the Holy and Great Council”. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Orthodoxa* 62:1, 131–157.
- Rodopoulos, Panteleimon
2007 *An Overview of Orthodox Canon Law*. Rollinsford: Orthodox Research Institute.
- Steenberg, Matthew
2008 ”The Church”. *The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology*. Ed. M. Cunningham & E. Theokritoff. Cambridge: Cambridge University Press, 121–135.
- Synod Rejects Pan-Orthodox Status
2016 ”Russian Orthodox Church Synod Rejects Pan-Orthodox status of Crete Council”. *Interfax* 15.6.2016. [http://www.interfax-religion.com/?act=news&div=13098\(23.2.2017\)](http://www.interfax-religion.com/?act=news&div=13098(23.2.2017)).
- Suuri synodi kokoontuu Kreetalla
2016 ”Suuri synodi kokoontuu kesäkuussa Kreetalla”. *Ort.fi* 27.1.2016. [https://www.ort.fi/uutiset/suuri-synodi-kokoontuu-kesakuussa-kreetalla\(4.3.2017\)](https://www.ort.fi/uutiset/suuri-synodi-kokoontuu-kesakuussa-kreetalla(4.3.2017)).
- Synodi kokoontuu Kreetalle
2016 ”Synodi kokoontuu Kreetalle”. *Ort.fi* 4.6.2016. [https://www.ort.fi/uutiset/synodi-kokoontuu-kreetalle\(7.3.2017\)](https://www.ort.fi/uutiset/synodi-kokoontuu-kreetalle(7.3.2017)).

Toom, Tarmo

- 2014 "Estonia, Orthodox Church in". *The Concise Encyclopedia of Orthodox Christianity*. Ed. J. McGuckin. Chichester: John Wiley & Sons, 181–183.

Toronto Statement

- 1950 *Toronto Statement*. <https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/central-committee/1950/toronto-statement> (31.8.2017).

Tsompanidis, Stylianos

- 2012 "The Church and the Churches in the Ecumenical Movement". *International Journal for the Study of the Christian Church* 12:2, 148–163.

Turunen, Maija

- 2010 "Venäjän ortodoksinen kirkko". *Kirkot ja uskonnot itäisessä Euroopassa*. Toim. M. Turunen. Helsinki: Edita, 96–127.

Vlaicu, Patriciu-Dorin

- 2017 "Autonomy and Orthodox Diaspora from the Point of View of the Documents Adopted by the Holy and Great Council". *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Orthodoxa* 1, 115–130.